

18 SKYRIUS

Žiaurioji pusė

Jei Pilsudskis yra diktatorius, prašome pateikti įrodymų. Nes mes maloniai žiūrėdami „Pathe“ kino kronikas niekaip neįžvelgiame tos žiaurios ir neįmanomos įžiūrėti paprasta akimi šlykščios Lenkijos pusės. O ji visada buvo. Vilniuje buvo madinga daužyti vietines mažumas – lietuvius ar žydus. Baltarusių visuomeninę organizaciją „Hromada“ lenkai vieną dieną sutriuškina kaip antivalstybinę. Baltarusių organizacijos vadovus pasodina į kalėjimą. Oficialiai įkyriai, vis iš naujo kabinejasi prie Vilniaus lietuvių vos išgirdę kokią nemalonesnę žinią iš Kauno.

Gal derėtų prisiminti po Tuchačevskio sutriuškinimo nelaisvėn patekusius dešimtis tūkstančių sovietų karių. Tiems, kurie nuo lenkų pabėgo į Vokietijos žemes, dar pasisekė. Ten bėgo Gajaus raitelių korpusas, kurio karių lenkai išvis neėmė į nelaisvę. Neėmė po matytų žiaurumų – laukiniai Gajaus raiteliai sukapojo kardais nelaisvėn pasidavusius lenkų kareivius. Taip, to paties korpuso vado vardu sovietų laikais buvo pavadinta

gatvė Vilniuje. Kaip subtili užuomina. Būkite ramūs ir paklusnūs. Arba atjos kažkas panašaus į Gajaus laukinius apokalipsės raitelius. Kaip Bučoje. Šių laikų istorikai bandė aiškintis, kiek tūkstančių pražuvo lenkų stovyklose. Labai neaiškūs ten reikalai. Bet galime padaryti paprasčiau. Paskelbti abiejų pusių duomenis.

Taigi, pagal lenkų duomenis, 1920 metų lenkų ir rusų karo belaisvių buvo 80–85 tūkstančiai. Lageriuose mirė iki 16–17 tūkstančių. Reikėtų pažymėti, kad mirdavo masiškai, nes tuo metu visame pasaulyje siautė ispaniškojo gripo pandemija. Taip pat siautė vidurių šiltinė ir kitos užkrečiamosios ligos – karų ir klaikių higienos sąlygų palydovės.

Rusų šaltiniai tvirtina, kad rusų belaisvių buvo iki fantastiškų 157 000, o žuvusių lenkų lageriuose – iki 28 000. 1921 metais, įvykus pasikeitimui karo belaisviais, į Sovietų Rusiją grįžo 75 000 žmonių. Taigi už kiek pirkau, už tiek ir pardaviau. Bet kuriuo atveju skaičiai išpūdingi.

Abiejų pusių skaičiai yra šiek tiek šakėmis piešti ant vandens. Aišku, tai vandens liejimas į Kremliaus propagandos malūnelį. Tačiau dar kartą primenu knygos pavadinimą. Pavadinime yra du žodžiai. Žavingasis ir šunsnukis. Vienspalvio Pilsudskio nebuvo. Jis visoks.

Pasak lietuvių, patekusių į lenkų nelaisvę, ten buvo labai liūdna. Patyčios ir faktinis badavimas. Bet lietuvių karo belaisvių statusas, bent jau taip spėju, buvo aukštesnis. Maždaug – suklydę broliai. Net lenkų kariuomenei pradėdant karo veiksmus prieš lietuvius buvo specialiai akcentuotas pagarbus elgesys su karo belaisviais. Pagarbesnis nei su bolševikais. Buvo kankinami

rečiau ir mušami ne taip uoliai. Net valgyti lyg ir gaudavo. Nors iš lenkų lagerių grįždavo labai liesi. Valgis ten buvo simbolinis. Net ir broliams lietuviams.

Pasinaudosiu reta proga pagirti rašytojus. Kolegos ne tik plunksna gali kedenti gyvenimo vargus ar liesti amžinybę. Kai kurie labai gabūs rašytojai, pritvinę nesveikos fantazijos, pagarsėjo kaip sadistai ir kankintojai. Lenkų rašytojai įnešė savo kuklų indėlį į pasaulinį plunksnos meistrų – sadistų ir budelių – sąrašą. Kaip Isaakas Babelis, revoliucinis bolševikų rašytojas, talentingai ištapęs raidėmis ir Odesos banditus, ir Pirmąją raitelių armiją, su dideliu pasimėgavimu slinkdavo spoksoti sušaudymų čekistų rūsiuose. Beje, ten ir pats galą gavo. Kaip prancūzai, Didžiosios prancūzų revoliucijos žodžio, plunksnos ir giljotinos meistrai, taip ir ponas maršalas turėjo savo rašytoją Vaclavą Kostek-Biernackį. Rašytojas nešiojo iškalbingą pravardę nuo legionierių Pirmosios brigados laikų. Kostekas Korikas. Taip, ta pati pravardė, kaip ir visiems žinomo Muravjovo. Kadangi buvo vyriausiasis legionų žandaras, teko visos su tuo susijusios nemalonios korimo pareigos. Legenda sako, kad norėjęs atsisakyti pareigų, tačiau Pilsudskis režė tiesiai kaip įpratęs:

– O šūdus tėvynei vežioti ar ne malonė?

Kostekas sutiko tarnauti tėvynei taip. Bet laisvalaikiu rašė apsakymus. Apsakymai irgi labai susiję su jo budelišku amplua. Apsakymų rinktinės pavadinimas – „Velniai laimi“.

Tas Kostekas 1930 metais Bresto tvirtovėje organizavo kalėjimo perauklėjimo kursus Pilsudskio priešams. Areštuotiems „Centrolew“ (centro kairės) atstovaujantiems

buvusiems Seimo deputatams. Tie veikėjai išdrįso organizuotis ir veikti prieš maršalą. Ilgai kentėjo Juzefas, bet vieną sykį leido sutvarkyti priešininkus. Tad sanacininkų rūstybė visa tūžminga jėga prispaudė įkyrėjusius kairiuosius ir centro politikus. Bresto tvirtovėje Kostekas vadovavo tam perauklėjimui. Kas gi kitas.

Organizavo perauklėjimą kaip suprato, gal vado nurodymus per daug papildęs savo rašytojiška fantazija. Kai kuriuos rašytojus fantazija stipriai nuneša į tolį ir į šonus. Persistengė. Su Kosteku garbingoje kompanijoje jau niekas nenorėjo sėsti prie vieno stalo. Vieno priėmimo metu Pilsudskis prievarta liepė sveikintis savo aplinkai su Kosteku. Tai irgi vienas iš Pilsudskio bruožų. Budelis, jei savas, nebus paliktas viešai opinijai apspjaudyti. Visi yra jo žmonės, ir gražūs, ir negražūs. Savų nepalieka.

Na, dėdei Pilsudskiui galėtume priskirti ir garsų Kartūzų Berezos lagerį. Tas lageris išsismarkavo jau po vado mirties. Ten grūsdavo masiškai, tūkstančius. Mėgo sodinti į lagerį sanacinėje Lenkijoje tautines mažumas. Štai prasidėjus Antrajam pasauliniam karui lenkų policininkai sugebėjo sulaikyti kelis lietuvius mokytojus kaip aiškiai žinomus nepatikimus elementus ir dar spėjo juos nugrūsti į Kartūzų Berezą. Aišku, ten sėdėjo visi: ir lenkai, politiniai režimo priešininkai. Tai vieno lietuvių mokytojo atsiminimai tokie kaip Balio Sruogos Štuthofe. Pusryčiams – duonos kepalas dešimčiai žmonių. Du samčiai sriubos pietums. O vakarienei – grynas oras ir mintys apie savo blogą elgesį rekolekcijoms.

Visą ikikarinę Lenkijos laikotarpį veikė lageriai. Tai nebuvo lenkų išradimas. Rusų belaisvius jie dažnai laikė

ten pat, kur kankinosi internautieji legionieriai, atsisake prisiekti Austrijai-Vengrijai ar Vokietijai. Ščiornoje, pavyzdžiui. Tačiau galime atkreipti dėmesį į geresnes lagerio sąlygas vokiečių laikais ir žymiai mažesnę mirtingumą. Lenkai vokiečių lageriuose net išmoko žaisti rankinį. Toje pačioje vietoje lenkų laikomiems lagerininkams sekėsi žymiai prasčiau. Apgindamas lenkus pasakyčiau, kad stebuklingai gerai po visų karų negyveno niekas. Lenkų kariuomenėje mūsų su bolševikais metu ne visi kareiviai turėjo batus...

Kaip visada situaciją gelbėjo „Raudonasis Kryžius“ ir tarptautinė pagalba. Pradėjo geriau maitinti ir belaisvius. O vėliau juos iškeitė į savus, laikomus nelaisvėje.

Pilsudskis. Kiek jis žinojo ir kokie jo nurodymai būdavo, kaip elgtis su priešais. Tiksliai nežinoma, bet sprendžiant pagal vado manieras komandos būdavo trumpos, kareiviškos ir dalinai jau jo artimasis ratas improvizuodavo, kaip detaliau pasielgti su priešais. Tad galime šiuos lagerius kaip riebę minusą klijuoti į Juzefo politinę biografiją. Apskritai maršalas buvo šventai įsitikinęs – lenkų tautai demokratija netinka. Tad elgėsi pagal savo įsitikinimus.

O kuriai tautai demokratija jau taip šimtu procentų tinka? Aha, neatsakysime į šį klausimą.

Generolų būna visokių. Daug generolų garbę ir šlovę laimi atvirame mūšyje. Kiti generolai susiveikia aukštas pareigas, bet praranda garbę nešvariuose, tamsiuose reikaluose. Bandysime praskleisti paslapties šydą nuo vieno generolo biografijos, kuris niekšiška pasielgė su Lietuvos sostine Vilniumi, pats būdamas senos, garbingos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų giminės

atstovu. Ir vardas visai gražus to generolo. Laikas jį pavadinti vardu ir pavarde – Liucijanas Želigovskis.

Gimė Ašmenoje 1865 metais. Tėvas Gustavas dalyvavo 1863 metų sukilime. Abu tėvai buvo ištremti į Sibirą ir iš ten negrižo. Liucijaną auklėjo teta. Vilniuje baigė klasikinę gimnaziją, kuri veikė uždaryto Vilniaus universiteto patalpose. Norėtusi pasakyti, kad kartojo arba bent turėjo galimybę pakartoti tos pačios gimnazijos auklėtinio Juzefo Pilsudskio kelią – kovojo su carizmu, sėdėjo kalėjime, vargo tremtyje. Tačiau Želigovskio kelias buvo kitoks. Jis kaip bajoras pasirinko karinę karjerą. Ir nuėjo tarnauti į tą kariuomenę, kuri pražudė jo tėvus – į Rusijos. Tiesiog kai kurie bajorai neįsivaizdavo kitokio gyvenimo nei tarnauti karininku. Bet kurioje kariuomenėje.

Baigė Rygos junkerių mokyklą. Kariavo Rusijos ir Japonijos kare. Nuo 1912 metų dalyvavo slaptose pasirošimo būsimoms nepriklausomos Lenkijos kovoms organizacijose. Per Pirmąjį pasaulinį karą kovojo Rusijos pusėje ir išsitarnavo karinį pulkininko laipsnį.

Rusijos imperijos kariuomenėje dalyvavo formuojant lenkų karinius dalinius. Tik priminsiu, kad Pilsudskio vadovaujami lenkų legionieriai anuo metu kovojo kitoje fronto pusėje – Austrijos-Vengrijos kariuomenėje. Vėliau, per pilietinį Rusijos karą, sugebėjo susitarti su Denikinu, kad formuos visą lenkišką diviziją Pietų Rusijoje. Divizija kovojo Odesoje prieš Petliūrą, vėliau kartu su prancūzais ir graikais – prie Odesos prieš raudonosius. Dar vėliau divizija perėjo į Rumunijos pusę. Galų gale atsitiko tas retas atvejis, kad kovodama su savo vėliavomis ir ginklais ši divizija galų gale atvyko

į tarnybą Lenkijos kariuomenėje. Pilsudskis asmeniškai labai vertino Želigovskį ir paskyrė jį vadovauti 1-jai lietuvių-gudų divizijai. Želigovskis įgijo vertingos partitės visur prisitaikyti ir išlipti iš bet kokios politinės ar karinės košės su vėliava ir ginklais.

Tuo laiku 1920 metais tarptautiniame fronte Spa konferencijoje Vilniaus kraštas buvo pripažintas Lietuvai. Lenkijos ir Lietuvos diplomatai galų gale susėdo Suvalkuose sudaryti sutarties galutinai apibrėžti tarpusavio santykius. O senlietuviai arba didlietuviai, tai yra LDK bajorų ainiai, Pilsudskis ir Želigovskis pasiekė didelių pergalių Lenkijos ir Rusijos kare. Vijo bolševikus net keliai dulkėjo. Bet abiem Vilniaus gimnazijos auklėtiniams ta Suvalkų sutartis nelabai patiko. Ypač ne lenkų naudai sprendžiamas Vilniaus klausimas. Vieną dieną jie Balsogėje, Pilsudskio vagone, suėjo pasikalbėti akis į akį.

Pilsudskis buvo pašėlęs vyras. Jis svajojo apie didžiulę federaciją nuo jūros iki jūros. Federaciją sudarytų Lenkija, Lietuva, Gudija, Ukraina. Gal net ir Latvija. Tik tokia politinė jėga galėjo tvirtai jaustis tarp dviejų didžiulių geopolitinių monstrų – Rusijos ir Vokietijos. Jis planavo teisingai. Reikia sukurti galingą federaciją, kitaip po vieną šios valstybės neišsilaikys.

Bet Pilsudskis pasirinko visiškai banditiškus metodus federacijai sukurti. Užgrobti Vilnių kaip užstatą, kad Lietuva įstotų į federaciją. Karas ir ankstesnė teroristinė veikla Pilsudskį visiškai atpratino nuo subtilesnių metodų. Jis nutarė veikti taip, lyg plėštų traukinį Bezdonyse. Balstogės vagone pasiūlė Želigovskiui slaptą planą. Kol vyksta oficialios tarpvalstybinės derybos Suvalkuose, organizuoti maištą Vilniuje Liucijano divizijos

jėgomis ir taip de facto tapti fiktyvios valstybės diktatoriumi. Gal Lenkijos diktatoriaus pasirinkimui turėjo įtakos gyvenimiškoji Želigovskio patirtis Odesoje, kur Rusijos pilietinio karo metais valdžia dešimtis kartų ėjo iš rankų į rankas ir neįtikėtinas politinių moralinių pažiūrų laisvumas buvo užkrečiantis.

Liucijanas jau tiek *bardako* buvo matęs Rusijoje, kad dar viena politinė-karinė improvizacija jo negąsdino. Be to, Vilnius buvo abiejų būsimų diktatorių mylimas miestas, abu lankė tą pačią gimnaziją. Abu laikė šį nuostabiausią miestą savo sostine. LDK sostinė buvo ir jų sostinė. Naujosios Lietuvos valstybės egzistavimas, lietuvių noras spręsti savo likimą patiems abiejų LDK bajorų nesutrikdė nė minutei. Kažkokie Kauno valstiečiai!

Tiesa, Želigovskis vienu metu smarkiai sudvejojo ir paprašė Pilsudskio paskirti kitą maišto vadovą. Tačiau dar kartą persigalvojo, įtikino savo dvejojančius karininkus tokių keistų veiksmų reikalingumu. Želigovskis savo išdavikišką žygį į Vilnių pradėjo 6 valandą ryte, kai lietuvių ir lenkų diplomatai Suvalkuose baigė darbą pasirašydami Suvalkų sutartį 2 valandą nakties. Po keturių valandų.

Didelė, gerai organizuota Želigovskio divizija su papildomomis pajėgomis be didesnio vargo įveikė lietuvių pasipriešinimą, ir diktatorius Želigovskis Vilniuje įsteigė fiktyvią valstybę. Taip vadinama Vidurio Lietuva egzistavo iki 1922 metų. Vėliau buvo prijungta prie Lenkijos.

Pilsudskiui Vilniaus operacija patiko. Faktiškai tą patį jis pakartotojo Lenkijoje. Idiliškai ramiai pasėdėjęs be valdžios nuo 1923 iki 1926 metų jis nutarė organizuoti

perversmą ir visą valdžią paimti į savo rankas. Netenkino jo demokratinėje Lenkijoje vykstantys procesai ir visas šitas naujas politinis gaivalas, išplaukęs į paviršių ant demokratijos bangos, velniai žino kam dirbantis, bet tik ne Lenkijai. Kas jam padės šiame nešvariame reikale? Taip, Żeligovskis baigė karjerą kaip Vidurio Lietuvos diktatorius ir troško naujos veiklos. Pilsudskis užlaužė tuometinį Lenkijos prezidentą Voiciechovskį paskirti buvusį Vilniaus maišto organizatorių karo reikalų ministru. Tai buvo dar viena slapta tų abiejų vyrų operacija. Żeligovskis susodino į visus karinius postus Pilsudskiui ištikimus karininkus arba bent jau gerbiančius Lenkijos maršalą.

Tačiau perversmas vyko gana nevėkliškai. Visai netikėtai ir Lenkijos prezidentas, ir kiti keli generolai panoro likti ištikimi priesaikai ir neleisti Pilsudskio perversmui įvykti. Pats Żeligovskis ėjo gąsdinti Lenkijos prezidentą, tačiau gavo tokį neigiamą atsakymą, kad išėjo iš prezidentūros it plyta per veidą gavęs.

Generolas Sosnkovskis, su Pilsudskiu sėdėjęs vokiečių kalėjime ir sužaidęs su būsimu maršalu 250 šachmatų partijų, nusprendė nusišauti nei pasirinkti, ar už Lenkiją, ar už Pilsudskį. Tiesa, liko gyvas, nes buvo kairiarankis ir persišovė plautį.

Perversmas girgždėdamas ir stenėdamas vis dėlto įvyko. Pabaigti visus tamsius perversmo reikalus, neleisti kariuomenei išsibarstyti dėl piktumų, kas į ką šaudė perversmo metu, vėl buvo paskirtas Żeligovskis. Vilniuje, Antakalnyje, buvo ilgai kalintas ir vėliau neaiškiomis aplinkybėmis nužudytas Varšuvoje aviacijos generolas Zagurskis, kurį korupcija įtarė

Pilsudskis. Iki šiol nėra aišku, kaip ten kas vyko. Dar keli nemėgiami Pilsudskio generolai ilgai buvo laikomi kalėjimuose. Komisijai, kuri tvarkė perversmo pacifikacijos reikalus, vadovavo žinomas slaptųjų veiklų generolas. Labai labai tikėtina – visur buvo pridėta Liucijano ranka...

1927 metais generolas pasitraukė į atsargą. Rašė memuarus, apsikrėtė panslavizmo idėjomis. Ir gilioje senatvėje, jau būdamas emigracijoje Didžiojoje Britanijoje, veikiamas panslavizmo idėjų ar marazmo dar sudalyvavo keistose akcijose.

Staiga Liucijanas pradėjo žavėtis Stalinu, matydamas jame panslavizmo idėjų įgyvendintoją. Atkuriantį galingiausią slavų imperiją. Żeligovskiui nerūpėjo, kad tai raudonasis maras, milijonais žudantis žmones, ar kad panslavizmo idėjos mesijas Stalinas traiško jo Lenkiją. Jis ruošėsi grįžti į stalininę Lenkiją. Kas jam ten buvo pažadėta – nežinome. Bet tikriausiai tai buvo dar viena slapta Liucijano operacija. Tačiau jis mirė 1947 metais Londone, ruošdamasis grįžti į komunistų-stalinistų valdomą Lenkiją. Ir jeigu jūs manote, kad tai buvo paskutinė Żeligovskio slapta operacija, klystate.

Dar viena slapta operacija įvyko jau po Liucijano mirties. Bet – nors ir kaip makabriškai tai skambėtų – jam dalyvaujant. Labai įtartinas lenkų emigrantų generolas (o gal net slaptas komunistų agentas) Tataras pasinaudojo Żeligovskio mirtimi, kad pervežtų slaptus iševijos fondus, skirtus kovai su stalininiu Lenkijos režimu (apie 350 kilogramų aukso), tai pačiai stalininei Varšuvos vyriausybei. Paskutinė generolo kelionė namo su pavogtu iševijos vyriausybės auksu. Man tai labai simboliška.